

BENCsik ORSOLYA

KIJÁRÁSOK, KISUGÁRZÁSOK A VIDÉKBŐL
KÖZTESSÉGEK (KÖZTES ÁLLOMÁSOK) ÉS NAGYVILÁGI
ÁLLOMÁSKERESÉSEK JUHÁSZ ERZSÉBET ÍRASMŰVÉSZETÉBEN¹

REZÜMÉ

Tanulmányomban a vidék, a marginális és minor léthelyzet, valamint a háborús határszituáció okozta bezártságtapasztalat kapcsán a Juhász Erzsébet-i ki-rajzás- és kisugárzástechnikákkal, a tágasságeszménnyel, a nagyvilági állomáskeresésekkel foglalkozom, valamint néhány, az író számára mintaként szolgáló poétikával és látásmóddal (pl. Szentelekyével, Mészölyével, Krasznahorkaiéval). A „tősgyökeres idegen” terminus segítségével, pontosabban a Merleau-Ponty-féle „minden sajátban ott rejlő »transzcendentális idegenség«” fogalmával értelmezem Juhász esszéit, esszéprózáit. A kisebbségelmélet vonatkozásait szintén figyelembe véve – a posztmodern apagyilkos gesztus (Harold Bloom), a saját és az idegen textuális implantátumok egymást erősítő hatásfunkcióinak (Virág Zoltán) a bevezetésével, valamint a Roberto Bolaño *Vad nyomozók* című regényével való összeolvasás által – újabb rétegekkel látom el a *Műkedvelők* korábbi interpretációit.

KULCSSZAVAK: konstantinović-i vidékiséggkonceptió, kisebbségelmélet, köztes-ség, tágasságeszmény, migráns nézőpont, közép-kelet-európaiság

ABSTRACT

*Exits, Irradiance from the Province, the Intermediate (Stations of Intermediateness)
and the Quest for a Station on the (Vast) World in the Art of Writing
of Erzsébet Juhász*

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

In my study I examine the idea of spaciousness, the quest for stations in the (vast) world, and the techniques of irradiance and swarming of Erzsébet Juhász's work in connection with the province, the marginal and minority state of being, as well as the experience of enclosedness caused by the transgressive state of war. Furthermore, I touch upon some of the poetics and points-of-view that had served as examples for the writer, such as Kornél Szenteleky, Miklós Mészöly and László Krasznahorkai. I interpret Juhász's essays with the help of the term "born and bred stranger" and Merleau-Ponty's "»transcendental strangeness« that is inside every private". Taking some aspects of minority theories into account – the gesture of the killing of the father (Harold Bloom), the introduction of the functional effects of the mutually strengthening forces of textual implants of the private and the strange (Zoltán Virág), and the collation of Robert Bolaño's *The Wild Detectives* with *Műkedvelők* [Dilettants] – I give new layers of interpretation to the artwork.

KEYWORDS: concepts of provincial of Konstantinović, minority theory, inter-mediateness, idea of spaciousness, point of view of the migrant, East-Central Europeanness

A Juhász Erzsébet-i szövegekből kirajzolódó bezártságtapasztalatot és az ebből fakadó elvágyódásélményt mint a konstantinovići vidékiségkoncepció² egyszerre egzisztenciálisan megfogalmazott és esztétikailag ábrázolt fundamentális alakzatát pontosan illusztrálja az *Állomáskeresésben* nyitóesszéjének (címe: *Állomáskereséseimről*) Krasznahorkai-szöveghelye:

Mondhatták róla, hogy »csak csavargatja azt az átkozott gombot«, ő tudta: világvégi beszorítottságából, szívszorító elszigeteltségéből máris kint van egy tágasságban, ahová nem hallatszik föl a falubeliek nyomorúságos rikácsolása, ahol nem érezni már a ködként rájuk ereszkedő dögszagot.³

² Vö. Radomir KONSTANTINOVIC, *A vidék filozófiája*, ford. RADICS Viktória, Budapest–Újvidék, Kijarat Kiadó–Forum Könyvkiadó, 2002.

³ JUHÁSZ Erzsébet, *Állomáskereséseimről* = Uő., *Állomáskeresésben*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993, 9. Ugyanez az idézet – még további Krasznahorkai-tagmondatokkal kiegészülve – szerepel a *Mozdulatlan történetek* című, szintén az említett Juhász-kötetben található kritikában is [i. m., 64–70], hiszen az Krasznahorkai *Kegyelmi viszonyok* című, „halálnovellák”-at [így *Az állomáskeresőt* is] tartalmazó könyvéről íródott.

Az *állomáskereső* című Krasznahorkai-novella „kettős fenyegetettség”-ében a „kombinátszobá”-ba mint óvóhelyre visszavonuló Pálnikjára vonatkozik az idézet, és ezzel a megállapítással tud a leginkább azonosulni maga Juhász Erzsébet is, hiszen – mint írja – „itt már együtt rezdül vele egész élettapasztalat[á]”⁴. A Krasznahorkai-hős érzékelésében falusi környezetére az „elhatalmasodó téboly” és a „nyers, fékevesztett ostobaság” a legfontosabb jellemzők, melyek – a gyűlölettel kiegészülve – maguk is a vidék kollektív, zárt szellemének attribútumai. Nem meglepő tehát az alapszituáció mint a provinciális kollektivitás szellemi terének működésmódja, az tudniillik, hogy a környezet számára viszont Pálnik jelent fenyegetést, ezért is különítik el és rakják (felesége haláláig annak) felügyelet(e) alá. Pálnik tehát a falusiak számára „félkegyelmű”, „közveszélyes bolond”, jóllehet a maga valóságában „csupán egy keserű, nyugodt ember”, akit nem idegesít a környezete, pusztán undort érez iránta, ám az abszurd novella végére beteljesíti sorsát: elviszik a Sárgaházba, hiszen úgy tűnik, valóban bekövetkezett számára az örület, jóllehet erre önmaga is reflektál. Juhász Erzsébet életművének, de különösen esszéinek az értelmezése szempontjából a Pálnikkal azonos elzáródás-elzárkózás és kirajzási, tágassági irány és igény a fontos, és annak belátása (amiből Pálnik örülete előtör), hogy a rádiózás öröme, az állomáskeresős, a különböző világi állomások hallgatása nem a „szabadság édességé”-t adja, csupán menekülést a kízó magány elől. A kegyelet és Isten állomáshelyének (a létezését igazoló nyomoknak) a keresése valójában ezt a magányt próbálja feloldani. Juhász Erzsébet esszéi pedig ennek a magánynak és az olvasó magányát feloldani kívánó, lejegyzett hangnak a dokumentumai, a vidék és nagyvilág között elterülő, folyamatosan a remény és a reménytelenség átmenetiségében levő „köztes állomások”.

A köztesség azonban nemcsak ebben az értelemben hangsúlyos Juhász Erzsébet életművében. A különböző, de egymással erős kapcsolatot, illetve átfedéseket kialakító problémagócok (idegenség-otthontalanság, magány, provincializmus, tágasságigény, balkáni háborús örület, kisebbségi létmód, nemzettudat, halál stb.) a Juhász Erzsébet-i szövegtérképek olyan jelentős állomáshelyei, melyek a műfajok közötti transzgressziókat is eredményezik. Így közelítenek és lépnek át (a módszeres, tudatos állomáskeresősések eredményeképpen) időnként a szerző esszéi a széppróza tájaira, de a szépprózák ugyancsak behatolnak az esszék, tanulmányok terrénumába, mely határsértések során az opuson belül olyan hibrid for-

⁴ Uo.

mákat hoznak létre, amik mániákusan kísérlik meg újraelbeszélni, újra-definiálni a kisebbségi entitás létszituációit. Ehhez kapcsolódik, hogy a mozgó, válságban, tehát folyamatos újrakonstruálódásban levő Juhász Erzsébet-i (szöveg)identitás ugyancsak a köztességek egyfajta tárhelye, melynek mobilitása és nyitottsága (tágassága) a saját és az idegen közötti transzgressziókból és összefonódásokból következik.

Az életművön belül az ún. írói esszékkel való foglalkozás fontosságát, adekvátságát maga *A tágasság mészőlyi iskolája*⁵ című Juhász Erzsébet-esszé is legitimálja. Eszerint az esszék vizsgálata valójában a szerzői életmű és a szerzői attitűd „teljesebb átvilágításá”-ban segít, hiszen az esszék – melyeket a szerző szerint gyakran és nyilvánvalóan tévesen a szépirodalmi alkotásokhoz képest alárendelt műfajnak tekintenek – közelebb visznek az írói gondolatkörokhöz, teoretikus mezőkhöz, irányokhoz, és feltárják azokat a lényegi és belső, alkotásfolyamatbeli problémákat, melyek az esszék ismerete és analízise nélkül alapvetően rejtve vagy pusztán a marginálián maradnának.⁶ Juhász Erzsébet Mészöly Miklós írói esszéivel kapcsolatos megállapításai tehát még inkább megnyitják az utat a Juhász Erzsébet-esszékről való gondolkodás és értő olvasás számára. Ugyanolyan organikus kapcsolatban (tehát nem alárendelt viszonyban) állnak a szerzői *oeuvre* szépirodalmi darabjaival, akárcsak Mészöly írásai, és ebből következően „nem változtat[nak] a regények, novellák esztétikai értékén, az opus egészét gazdagítja[k] új dimenzióval”.⁷ Ez az új dimenzió egyrészt a hüpomnémata-funkció,⁸ másrészt pedig az, hogy a gazdag témafelvetésének, rendkívül széles kulturális allúzióinak, a gondolkodást elindító, mozgásra kényszerítő idézeteinek, tárgyainak köszönhetően jóval tágasabb dimenzióban válhatnak láthatóvá a szépirodalmi szövegek tematikus közegei és irodalmi, művészeti tétjei. Tehát a Krasznahorkai-féle rádiós modellből ismerős kisugárzásról, a zártságból, magányból való világi kirajzáról és a Mészöly-féle tágasságeszményről, „a felfokozott elhatároltság[ról] mint legáltalánosabb társág[ról]”⁹ van szó.

Csak hogy egy példát említsek: a szűk családi miliőbe, családi viszonyokba (mint a *Homorítás* című regényben) vagy egy vidék meghatározott közegébe (mint a *Műkedvelők* című identitásregényben) helyezett tör-

⁵ JUHÁSZ, i. m., 13–18.

⁶ JUHÁSZ, i. m., 13.

⁷ Uo.

⁸ Lásd BENCsik Orsolya, *A hüpomnémata-írásban lakozó Juhász Erzsébet*, Híd 2016/9, 81–87.

⁹ JUHÁSZ, i. m., 18.

ténetek kitekintenek a személyesből, saját közegük léttapasztalásából, és párbeszédbe lépnek az exjugoszlávon kívül eső szövegekkel. Így előbbi például Nádas Péter *Egy családregény vége* című, 1977-es regényével (Budapest, Szépirodalmi Zsebkönyvtár), vagy utóbbi – a vidéktapasztalat kapcsán – a Krasznahorkai-regényekkel. Mindez pedig azt jelenti, hogy filozófiai és társadalmi problémák és fogalmak (halál, magány, ontológiai én, alkotás, kisebbségiség, magyar nemzet, sors stb.) mentén fókuszáltabbá teszi az olvasást, és még inkább más (az esszék alapján felmerülő) szövegekkel kialakított kontextusban helyezi el az egyébként is szépirodalmi és tudományos művekkel dialógusba lépő Juhász Erzsébet-regényeket és -novellákat. Másrészt „az irodalmi dimenzióban élő szerző aspektusából az esszé [...] a tágasság, [az állomáskereső, a kísérlet] műfaja”, mely „ablakot nyit, a rálátás játéklehetőségeit adja meg”, a „romos sorstalanság [...] csapda-helyzetében” képes a *nézőpontok között levő útonlevést* (vagy ahogy Hózsza Éva pontosít¹⁰ Juhásszal kapcsolatban: „a merész menekülés”-t), a *ki-be ugrálást*, a „szabad létérzékelés”-t megteremteni.¹¹

Faragó Kornélia *A „tősgyökeres idegen” – Távolatok Juhász Erzsébet esszé-prózájában*¹² című tanulmányában jóllehet a mészőlyi modellt külön nem említi meg, valójában *A tágasság mészőlyi iskolája* és *Az irodalmi dimenzióról*¹³ című Juhász Erzsébet-esszék bizonyos megállapításait (mint például „a társág metamorfózisai”, a „felfokozott létezési érzékenység”) olvassa a vajdasági szerző szövegeire. Tanulmányának nemcsak az esszék, de a teljes *oeuvre* szempontjából kiemelt, nagyon fontos látószöge és hozadéka a „tősgyökeres idegen” terminus Juhász Erzsébetre való alkalmazása, hiszen ennek a fogalomnak a jelentésmezejéből tárhatók fel és tapogathatók le a többretegűségek és többértékűségek, a távolságok szövevényeként ábrázolt világ, a Juhász Erzsébetre jellemző túlmutató horizontok, a nosz-

¹⁰ A *Lét, a nézőpontjátszmák köztes dimenziójában. Juhász Erzsébet „gondolatisága” – esszéi, följegyzései a kilencvenes években* című tanulmányában (Híd, 2002/11–12, 1430.) HÓZSA ÉVA SZILASI László *A Kopereczky-effektus* című, 2000-es kötetének (Pécs, Jelenkor Könyvkiadó) *Turgor és ozmózis: a szilva példája* című „esszéesszéjé”-ből idézi azt a passzust, mely a Juhász Erzsébet-i esszékoncepcióval rokon. Hózsza szerint mindkét szerző az útonlevés, a tágasságésmény, a nézőpontváltások szempontjából hasonlóan gondolkodik és ír a műfajról.

¹¹ HÓZSA, i. m., 1430, 1432, 1433.

¹² FARAGÓ Kornélia, *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2005, 99–103.

¹³ JUHÁSZ, i. m., 26–32.

talgia és a közép-kelet-európaiság „túlvilági és másvilági természetű nézőszögei”.¹⁴ Igaz, már Utasi Csaba *A belső emigráció útjai* című, 1999-es írásában megelőlegezi ennek a dinamikus, *úttalan utakat* bejáró művészetnek és gondolkodásmódnak a centrális kategóriáját, hiszen számára az eszmélkedő vajdasági magyar entitás nem más, mint „emigráns, otthon-talan idegen”, annak ellenére, hogy otthonát nem hagyja el.¹⁵ Természetesen Faragó szerint is a kisebbségi létezésnek, az „állandósult ideiglenesség”-nek nyomasztó és felszabadító velejárója ez a paradox helyzet. Mint írja:

A saját világ a »tősgyökeres idegenség« paradoxonának megtapasztalását kínálja, egyszerre határozza meg tősgyökeres idevalóként, röghözkötöttként és idegenként az itt élő. Az idegennek viszont, mint tudjuk, sajátos rálátási távlatai vannak. A szabad értelmezés felé viszi a megismerhetetlenség, a birkolthatatlanság élménye. Az örökös eltévedő-félben levés, az »emberöltőnyi átmenetiség«.¹⁶

A saját közegtől való kvázi eltávolodás, az idegenben való kvázi feloldódás lesz tehát az a gyümölcsöző horizont, ahonnan a Juhász Erzsébet-i szubjektum megkísérel az önértelmezést. Gyümölcsöző, hiszen az identitásképző stratégiák és a kultúraalakító normák ismételt újragondolására sarkall.¹⁷ Ebből kifolyólag értekezésem szempontjából megkerülhetetlen a sajátban jelenlevő idegenség filozófiai és poétikai feltárásának az elvégzése. A vajdasági szerző fő törekvése, akárcsak a Husserl saját-idegen distinkciójával szakító, azt elutasító Merleau-Ponty, „abban áll, hogy – Bernhard Waldenfels szavaival élve – felmutassa a minden sajátban ott rejlő »transzcendentális idegenséget«”.¹⁸ Ezt a sajátban rejtőző idegenséget eleve a kisebbségi létezés közegében helyezi el, és a haza, a nemzet, a történelem, a kultúra stb. fogalmi körein belül és folyamatosan a közép-kelet-európai régióban rétegezve értelmezi. Ehhez kapcsolódik az a konstantinoviçi vidékiségg koncepció, amely szerint a vidék, a törzsi zárt szellem a szubjektumban létező, annak természetes, tulajdonképpen eszenciális részét képező idegent mint kártékony tartományt, mint ellen-

¹⁴ FARAGÓ, i. m., 101.

¹⁵ UTASI Csaba, *A belső emigráció útjai* = Uő., *Mindentől messze*. Esszék, tanulmányok, Újvidék, Forum, 2002.

¹⁶ FARAGÓ, i. m., 99.

¹⁷ LOSONCZ Alpár, *Európa-dimenziók. Kultúra, kontextus, kisebbség – Fenomenológiai távlatok*, Újvidék, Forum, 2002, 183.

¹⁸ TENGELYI László, *Élettörténet és sorseselemény*, Budapest, Atlantisz, 1998, 118.

séges létminőséget kezeli, tehát annak megsemmisítésére törekszik. A vidék számára a másik, az idegen mindig mint ellenség, a kollektivitással és a törzsi agóniával (a honi világgal) szemben fellépő, bomlasztó jelenítődik meg, és nem a megértési igény, hanem a pusztítás felől válik számára egyedül kezelhetővé, hiszen az idegen az, aki kizökkenti az önmagába való belemerülés élvezetéből.¹⁹ A Merleau-Ponty-féle *vad tartomány*, melyben „a saját és az idegen nem összeolvad, hanem csupán összekapcsolódik egymással”²⁰ az a leginkább adekvátnak tűnő jelentésmező, mely elvezet Juhász Erzsébet saját és idegen közötti transzgresszióinak, valamint átmenetiségtapasztalatának a megértéséhez.

Merleau-Ponty szerint akár a külön-külön kialakuló képek a két szemben („amikor az agyban egymásra csúsznak, vagy mint a látómező a tapintóérzék mezejével, amikor egymással kiegészítő kapcsolatra lépnek”), úgy fonódik össze a saját látás az idegen látással.²¹ Az idegen, a másik testi jelenléte feltételezi a testközelséget, de ez a testközelség „a maga őseredeti névtelenség”-ében a senki által nem birtokolható, senkinek nem tulajdonítható „senki földjé”-n mint köztes világban, „vad világ”-ban tárul fel. Ebben a vad világban – „öröklött kultúránk hasadásai mögött vagy alatt – vad lét lakozik”,²² pontosabban ez lenne azoknak a dinamikus értelemképződéseknek a színtere, melyeket „még nem akasztottak meg üledékként lerakódott értelemrögzítések”.²³ Tehát a Merleau-Ponty-féle vad tartomány az, melyet a honi, saját kultúra soha nem zárhat be teljes egészében a határai közé, és melyen keresztül más, idegen kultúrákkal kapcsolatba kerülhet.

Éppen ezért Juhász Erzsébet jelentős poétikai megoldásai közé tartoznak a közelítések és távolodások narratív (és ezzel együtt etnológiai) mozgásai, valamint azok a jelentésalkotásnak, az értelemképződésnek a folyamatszerűségét működtető posztmodern technikák, melyeknek köszönhetően nem sikkadnak el a nem rögzült többértelműségek, a vad (a sajátban is idegennek maradó) nézőszögek. A világtapasztalás, az írás, a nyelv a köztességek és átmenetiségek olyan történeti-narratív terepévé válik, melyben – egy újabb értelemréteggént – a minoritás létesülésként,

¹⁹ Vö. LOSONCZ Alpár, *Merleau-Ponty filozófiája*, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2010, 203.

²⁰ TENGELYI, i. m., 119.

²¹ I. m., 126.

²² I. m., 127. – Idézi TENGELYI MERLEAU-PONTY *Le Visible et l'invisible* (Paris, Gallimard) című, 1964-es művének 162. oldalát.

²³ I. m., 132.

vagyis a Deleuze–Guattari-féle kisebbségelmélet alapján *leendés*ként jelenik meg. Így az „identitás helyé[re] a [nyelvi-kulturális] identifikálódás, a hosszadalmas és/vagy váratlan jelentésmódosulások összekapcsolódásának a története”²⁴ kerül. Ezeket a változáselbeszéléseket, változásértelmezéseket a geokulturális meghatározottságok, események, a tériesség diskurzusa mellett olyan „rendkívüli idők hozzák felszínre”,²⁵ melyek impériumváltást is eredményeznek. Az intenzív időknek a geokulturális interpretációba történő beemeléseivel – mint ahogy erre Faragó Kornélia mutat rá a *Várakozó jelentések* című tanulmányában – a (jaspersi) egzisztenciális határhelyzetek egy „egész geokulturális összefüggésrend[ben]” foglaltatnak bele.²⁶ Juhász Erzsébet esetében az esszék és esszéprózák kiindulópontjául szolgáló jelenvalóság, a balkáni háborús idők (a kilencvenes évek) vagy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának irodalmilag reprezentált ideje és a *Műkedvelők*, valamint a *Hattárregény* szövegterében megjelenő Trianon tekinthető az általános feltárására alkalmas rendkívülinek. A szerző tehát mind az idő, mind a geokulturális tér (akárcsak az esszéiben megidézett irodalmi anyag) szempontjából feltűnően tág horizontot használ, éppen ezért életműve nem pusztán a kisebbségi létesülést, hanem egyben a közép-kelet-európai (kisebbségi) létesülést is narrálja, poétizálja.

Igaz ugyan, hogy Juhász Erzsébet kisebbségi volta eredendően kapcsolódik művészi látásmódjához (elég ehhez a tősgyökeres idegen, illetve az emigráns fogalmát, vagy akár Deleuze és Guattari Kafka kapcsán írt kisebbségelméletét mint teoretikus keretet újra becitálni), ám – az *Esti följegyzések* esszéinek vonatkozó megállapításait kiemelve – maga a kisebbségi lét és az ehhez kapcsolódó sorskérdések nem tekinthetők az irodalom (pontosabban Juhász Erzsébet művészete) kizárólagos és kitüntetett témáinak. A szerző elismeri és érvel a vajdasági magyar irodalom léte, létjogosultsága, az író művészetében sorsformáló körülményt betöltő szerepe mellett, de elutasítja azt a felfogást, mely tulajdonképpen a „kisebbségi populizmus” szellemében ebből akarna irodalmi programot, irodalmi elvárást csinálni.²⁷ Jómagam szintén azon az állásponton vagyok, hogy a téma megkerülhetetlensége mellett ideologikus, és épp a Juhász

²⁴ FARAGÓ Kornélia, *Várakozó jelentések – A nyelv közegében zajló kisebbségi létesülés elbeszélése*, Hungarológiai Közlemények, 2011/4, 1.

²⁵ Uo.

²⁶ I. m., 2.

²⁷ JUHÁSZ Erzsébet, *Esti följegyzések – Egy évad a balkáni pokolból*, Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság–Forum, 12.

Erzsébet-i esztétikai tágasságok behatárolása lenne a kisebbségi dimenziót egyedüli értelmezési-értékelői keretként alkalmazni. A tágasságésménnyel összhangban jóval szerencsésebb, ha emellett ugyancsak kitekintek a közép-kelet-európaiság egyszerre térben és időben másvilági, túlvilági (egyszerre nosztalgikus, egyszerre kulturálisan a honi és az idegen közötti, átmeneti) dimenziója felé, mely dimenzió azonban épp túlvilágiságával és megképződő határzáraival (illetve határeltolódásaival) jelzi a közép-kelet-európaiság (a Monarchia-mítosz vagy a jugoszláv multikulturalizmus) történeti (történelmi) befogadhatóságának, átjárhatóságának a valószerűtlenségét: a köztességet mint egzisztenciális léttapasztalatot. Ehhez kapcsolódik a „megszakítottság öntapasztalata” és a történelem folyamatosságának negligálása, mely végül a „folytonosság hiányából fakadó törésvonalak” narrációját hozza létre Juhász Erzsébet posztumusz, „csonka regény”-ében.²⁸ A *Műkedvelőktől – a Tükörképek labirintusa* című tanulmányköteten és az esszéprózákon keresztül – a *Határregény*-hez, a „limeskonfliktus”-okat felvonultató „Trianon-regényhez”²⁹ való eljutás valójában ennek az értelmezői keretnek a Juhász Erzsébet-i poétikai kitágításaként olvasható. Mint ahogy Hózsza Éva is felhívja rá a figyelmet *A reprodukálhatóság értékei (a közép-európai utakon)* című, a „távlatnyitó” *Határregényről* értekező tanulmányában: Juhász Erzsébet a „Monarchia »összekuszáló forgatagának« kutatója”³⁰-ként, ennek *teóriáját szüntelenül továbbszövő* írójaként, olyan

határ- és haláltudatú regényt ír, amelybe beolvasztja az esszébe/tanulmányokba beleírt beszédshituációkat, az »önkörkbe záródó sorsok« megoldhatatlanságát, ugyanakkor ugyanígy jelen van a választóvonalakon áthatoló szellemi-lelki nyitottság, mint [a Mitteleurópa imaginárius tájait szintén feltekerkező] Danilo Kiš írói opusában.³¹

Vagy akár a tágasságésmény kapcsán tárgyalt Mészöly Miklós írói opusában. Hózsza tanulmányának fontos hozadéka többek között a „komparatistikai látószögű” *Határregény* közép-kelet-európai irodalmi áthallásainak, a történeti, mitikus és irodalmi toposzok (a Monarchia-örökség) újraértelmezéseinek a kimutatása, a szépirodalmi szöveg(ek)be

²⁸ HÓZSA Éva, *A reprodukálhatóság értékei (a közép-európai utakon)*. Juhász Erzsébet: *Határregény* = Uő., *Idevonzott irodalom*, Szabadka, Grafoprodukt, 2004, 59.

²⁹ *I. m.*, 61.

³⁰ *I. m.*, 59.

³¹ *Uo.*

beépülő Juhász Erzsébet-i tudós gondolkodás, a Monarchia-kutatás felfejtése. Hózsza így a reprodukció fogalma felől értelmezi azt a belső utat, a lélek útvesztőit felé elmozduló, befejezetlen regényt, mely a „közteesség-érzékenység[et] a »kisebbségi lélek« önismereti kérdéseivel”³² és a „behátárolt határtalanság”-gal összefüggésben láttatja. A „közép-európai beszédmód[ot], illetve [a] közép-európai nyelv[et] (jelrendszer[t])”³³ imitáló Trianon-regény az önismerethez és orientációhoz szükséges kultúr- és szövegközi interpretációs horizontjával, a „csuszamlás”-okkal (a határok szétcsúsz[tat]ásával, a törésvonalak – vagy ahogy Hózsza fogalmaz: *törékenységek* – megrajzolásával) létrehozza azt a történelmi-történeti, kulturális-irodalmi kontextust, amelybe előképként, első „Monarchia-tanulmányként” az első, a jugoszláviai magyar irodalom kezdeteivel foglalkozó Juhász Erzsébet-regény ágyazódik.

Trianon létrejötté [...] határoló átváltozás, a struktúrarombolás új állapotot, új beszédmódot kényszerít a Monarchia állampolgáraira, a kisebbségé válás új helyzetet teremt.³⁴

Éppen ezért a *Műkedvelőkben* – köszönhetően a történelmi helyzetre (a Monarchia felbomlására, új nemzetállamok keletkezésére, így Jugoszlávia létrejöttére) adott kulturális, intézményesült válaszoknak (az újonnan kialakult szellemi, vidéki irodalmi életnek) – még csak a Szenteleky-örökség felől nyomoz a szerző a jugoszláviai magyar (kisebbségi) kulturális identitás után. Tragikus hirtelenséggel véget érő pályájának utolsó szakaszában viszont, kitekintve a Monarchia-örökségre és annak történelmi, de kulturális-textuális sajátosságait, toposzait a jugoszláv széthullással egybejátszva, a kisebbségi identitás otthontalanságát és ennek az otthontalanságnak (a hazának és a sorsnak) a szemantikai távalatait kutatja. Ahogy Hózsza írja a *Senki sehol soha* – a máshol és a sehol köztes álmomásai között oszcilláló – prózáinak egzisztenciális tapasztalatát megidévezve: „A kisebbségi lét hazakonfliktusa egykori utak reprodukálására utal, de ezek az utak nem vezetnek sehova, nem juttatják el az egyént a megotthonosodás stációjáig.”³⁵

Hogy a határon túli magyar írók műveinek recepciója során, az alkotások esztétikai megítélése, értékeinek meghatározása mellett nem záróje-

³² I. m., 61.

³³ I. m., 62.

³⁴ I. m., 61.

³⁵ I. m., 62.

leződik, hanem óhatatlanul, sőt kötelességszerűen előtérbe kerül a kisebbségi lét ellentmondásokkal terhes világának (gyakran eufemisztikus) elemzése, arra Mátyás Győző a *Műkedvelők* kapcsán írt 1988-as, a *Jelenkor* folyóiratban megjelent kritikájában ugyancsak kitér.³⁶ Ezzel szemben Juhász Erzsébet Szenteleky-regénye kapcsán a kritikus számára mégiscsak azért adekvát létrejötteinek közegéről, illetve a kisebbségi irodalmi kérdésekről szót ejteni, mert maga a mű ennek a „problémakomplexum”-nak az esztétikai megfogalmazására tesz kísérletet:

ez a regény legalábbis szerkezetének legszélesebb, s funkciója szerint legfontosabb rétegében azt vizsgálja, hogy a kisebbségi lét keretei között milyen lehetősége, esélye, szerepe van az irodalomnak, illetve hogy a létrejövő művek alkotta irodalom mint általános érték milyen szerepet tölthet be a kisebbség identitás-tudatának megőrzésében, erősítésében.³⁷

Ez a problémakomplexum tehát szorosan kapcsolódik

a vidék terpeszkedése[hez], a bácskai környezet aszféríkusságá[hoz], »a túl a határon, az otthoni gödörben« szenvedésalakzatai[hoz, valamint] a »dadogó horda« és a »vérbeli műkedvelőség« szinesztéziájá[hoz],³⁸

mely magának a kisebbségi létezésnek az említett sorsközege. Először *hic et nunc* ennek analizisét kell elvégezni, amihez az értelmezői szempontokat Deleuze és Guattari kisebbség- és Konstantinovič vidékiségelmélete, valamint többek között Bori Imre, Bányai János, Utasi Csaba és Virág Zoltán vonatkozó teoretikus megállapításai adják.

Juhász Erzsébet a *Márai bizonyossága* című esszéjében – Márai nyomán – „hűdéses szellemi szervezet”-nek³⁹ nevezi azt a másságot, ami számára tulajdonképpen a kisebbségi író *differentia specifikuma* lenne. A bénultság a Virág Zoltán által használt „mindig maradás imperatívusza”-ban gyökerezik, és – még akkor is, ha közben a fizikai szülőföldelhagyás nem következik be – a migráns léteszmélés és poétika szükségességét hangsúlyozza. Juhász Erzsébet mindenféle autoritást, a kisebbségi nemzettudat

³⁶ MÁTYÁS Győző, *Egy magatartás esélyei (Juhász Erzsébet: Műkedvelők)*, Jelenkor 1988/1, 81–85.

³⁷ I. m., 82.

³⁸ VIRÁG Zoltán, *A mindig maradás állomáshelyei – Juhász Erzsébet prózájáról* = Uő., *A szomszédság kapui*, Zenta, zEtna Könyvkiadó, 2010, 112.

³⁹ JUHÁSZ Erzsébet, *Esti...*, i. m., 9.

által fenntartott, ideologikus igazságlátszatot ironikus színben, a kívülről szemlélődő tekintet látószögéből tüntet fel, és a szellem eme mozgékony-ságán, tulajdonképpen egy kisebbségi (a Balkán és Európa között oszcil-láló) nomadológián (a jelentésszórásokon, a nyitottságon, tágasságon, az *úttalan utak*on) keresztül próbálja áthágni és kikerülni a többségi jelentés-alkotás hatalmi mechanizmusát. Mindeközben esszéinek tragikus tapasztalata az érdektelenség, a vidékre (értsük ez alatt magát a Vajdaságot is) jellemző elsivárosodás, jelenük, megíródásuk ideje, a történelmi katak-lizmákkal sújtott, létfenyegető, léthiányos kilencvenes évek pedig vissza-nyúlnak, visszaidézik a műkedvelői (az akkor még jugoszláviai magyar irodalom hajnalán felmutatott) állapotokat. Az 1985-ben megjelent re-gény meglepő módon, éles rálátással, nem az önsajnáltatás kisebbségi szólamát közvetítve, a jelen tudatából előrevetíti a széthulló Jugoszlávia Európához képest elmaradott, a nacionalizmussal és provincializmussal, gyűlölködéssel és butasággal felvértezett, a tradícióját mint egyedüli au-toritást elfogadó, valójában a törzsi agóniától szenvedő és önmagába be-záródó szellemét. A kultúrára éhes olvasóközönség eltűnése, az író-olvasó találkozók ritkulása, a könyvbemutatókon üresen tátongó székek mind annak az érdektelenségnek és a „helyi szűkösség”-nek a fenyegető dokumentumai, melyek az esszéíró számára a balkáni háborús állapo-tokkal való együttélés lehetetlensége mellett megerősítik azt a hontalanságérzetet, ami „a mindig maradás imperatívuszá”-ból követke-zően Juhász Erzsébet belső emigrációjához és „a tagadva afirmálás”-hoz mint a kisebbségi író egyedüli ellenállási tevékenységperspektívájához, valamint a tradícióval, a szülőfölddel, a nemzettel és a környező állapo-tokkal szembeni kritikus attitűdhez mint magatartásmintához vezet.⁴⁰

Éles tekintetének, érzékeny látásának köszönhetően a *Műkedvelők*ben már ez jelentődik be poétikai programként, hiszen számára az írás – akárcsak a nagyapafiguraként aposztrofált, irodalmi (vajdasági magyar író-)ős, Szenteleky Kornél és a regény Sztantits Aurélja esetében – „szel-lemi-lelki felülemelkedés a helyi szűkösségeken, illetőleg e szűkösség megszűntetve megőrzése”.⁴¹ Éppen ezért nem meglepő, hogy a posztmo-dern irodalomfelfogás, pontosabban a Harold Bloom nevéhez köthető ha-tás-izony elmélet – a magyarországi olvasók számára leginkább Ester-házy Péter 1986-os *Bevezetés a szépirodalomba* című (Budapest, Magvető)

⁴⁰ UTASI, i. m., 173.

⁴¹ Jóllehet Utasi Csaba nem jelöli a szöveghely pontos adatait, Juhász Erzsébet *A kisebbségi író helyzetéről* című esszéjéből idéz, amely az *Esti följegyzések* 10. oldalán olvasható. – Vö. UTASI, i. m. 173.

korszakalkotó művén⁴² keresztül megismert – „apagyilkos”⁴³ poétikája fedezhető fel a *Műkedvelők* intertextuális játékaiban, szétíró gesztusában. Az ödipális helyzetet azonban Juhász Erzsébet esetében nem annyira a „kisebbségi érzés” vagy a „rivalizációs késztetések”, mint inkább „a kötelezően előírt tiszteletadás”⁴⁴ és az ehhez fűződő (nem tisztán gyűlöletteljes, hanem jóval) ambivalens(ebb) érzések képezik. A gyilkosság (a regény végén meg is hal Sztantits Aurél), a leszámolás, a kritikai attitűd („műveiket vajmi kevésbé lehetett bármikor is hasznosítani”⁴⁵) ellenére nemcsak történeti, hanem szövegszinten is ott marad az előd-szerző, ezáltal elismerve, jelezve a (nehéz) származást – azt a köpönyeget, ami a vajdasági magyar irodalmárok, írók (tágabban az értelmiség) identitásépítésében, önmegértésében és önmegerősítésében fundamentális tényező. Elég csak beidézni a kötet zárómondatát: „Mert csak porhüvelyed száll a sírba, törhetetlen hited s szellemed köztünk marad, s világít: *in aeternum*.”⁴⁶ Vagy megfordítva: „ahhoz [...], hogy uralomra jusson, a szövegnek [ti. a *Műkedvelők* című regénynek] úgy kell elődeihez kapcsolódnia, hogy egyszerre használja és megsemmisítse őket”,⁴⁷ éppen ezért a költői apagyilkosság eljárásaihoz tartozik, hogy „értelmezői revízió alá vonja”⁴⁸ Szentelekyt, „bizonyos részleteket kihagy belőle, kasztrálja, időnként átírja, vagyis az utód hatalmi helyzetéből fakadó erőszaknak vetve alá, egy neki megfelelő értelmet kényszerít rá”.⁴⁹

Virág Zoltán „az átvétel, az imitáció, a beemelés gesztusait”⁵⁰ (hiszen a *Műkedvelők* – az akkor még jugoszláviai magyar irodalom kezdetének szövegkorpuszából építkezve – „jelölt és jelöletlen, a direkt és az indirekt idézetek hálózata, az allúziók, a parafrázisok, a magánjellegű dokumentumok és a vendégsszövegek betoldása, összeillesztése”⁵¹) a horvát mo-

⁴² Különös tekintettel *A mámor enyhe szabadsága* című regényre, melynek elődszövege, *Apa-szövege* Borges *Al-Mu'Taszim* nyomában című novellája.

⁴³ Vö. SZABÓ Gábor, „...te, ez iskol” – *Esterházy Péter* Bevezetés a szépirodalomba című műve nyomán, Budapest, Magvető, 2005, 60.

⁴⁴ I. m., 60.

⁴⁵ Idézi Utasi Juhászt. – UTASI, i. m., 173.

⁴⁶ JUHÁSZ, *Műkedvelők*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1985, 119. (Kiemelés tőlem. – B. O.)

⁴⁷ JUHÁSZ, i. m., 60.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ VIRÁG, i. m., 113.

⁵¹ Hivatkozik VIRÁG Zoltán CSÁNYI Erzsébet *Intertextualitás Szenteleky Kornél Isola Bella című regényében* című tanulmányára = MÓZES Huba szerk., *A próza intertextu-*

derenség és posztmodernség irodalmi nemzedékéhez, a *Krugovi* képviselőihez, Antun Šoljan és Ivan Slamang művészetéhez köti.⁵² Konceptiójában Virág árnyalja az apagyilkos poétikus gesztust, és a Juhász Erzsébet-i szövegvilágoknál a pszichoanalitikus olvasat lehetősége mellett az idegennel való összefonódást, a másik szöveggel való szervesülést hangsúlyozza, azaz az intertextus nála

nem feltétlenül a leszámolás tárgya, hanem sokkal inkább olyan felület képzője, amelyben az azonos rangú textuális implantátumok sokkal többet, értéke-
sebbet tudnak nyújtani, kiegészítve vagy felerősítve egymás hatásfunkcióit.⁵³

Az apagyilkos gesztus, a leszámolás, valamint az intertexteknek, a Szenteleky-szövegtörödékeknek, az áthagyományozódás nyomainak olyan implantátumokként való interpretálása, melyek a befogadói korpusz nélkülözhetetlen részeként egyszerre hozzák létre a jelentésszóródásokat, együttesen jól modellezik a kisépek viszonyát és irodalmi megszólalásmódját a többségi nemzethez, önmaguk nemzeti múltjához, a hagyományhoz, a jelentésadáshoz és identitáskiépítéshez mint a hatalom által uralt mechanizmusokhoz képest. A szövegimplantátumok és/vagy „apa-szövegek” úgy épülnek be a kisebbségi létesülés identitásszerkezetébe, hogy létrehozzák a „várakozó jelentések”⁵⁴ különböző intenzitásvonalait, identifikációs intenzitásirányait.

Tehát ez a többretegűség, többjelentésűség és nomád vándorlás nemcsak a *Műkedvelők* vagy a Juhász Erzsébet-i *oeuvre* sajátja, hanem alapvető jellemzője a kisebbségi (a nagy, az intézményesített literatúrán belül létező) irodalmaknak – jelen esetben a többségi, a déli szláv, de ezzel együtt a nemzeti, magyarországi magyar irodalmi hatásokra különösen érzékeny vajdasági magyar irodalomnak is. Ahogy egyébként Deleuze és Guattari megjegyzi a *littérature mineure* kapcsán: egyrészt „nyelve erős deterritorializációs együttthatóval rendelkezik”,⁵⁵ másrészt benne minden

alításának retorikája és pragmatikája, Miskolc, Egyetemi Kiadó, 2001, 19–20.) – VIRÁG, *i. m.*, 113.

⁵² VIRÁG, *i. m.*, 113.

⁵³ Uo. hivatkozik VIRÁG Zoltán Bernarda KATUŠIĆ *Slast kratkih spojeva* című könyvére (Zagreb, Meandar, 2000, 143–147.)

⁵⁴ Vö. FARAGÓ, *Várakozó...*, *i. m.*

⁵⁵ Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI, *Kafka – A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Budapest, Qadmon, 2009, 33.

politikai tett és kollektív megnyilatkozás is, hiszen „a szűkös tér következtében a személyes ügy azonosmód a politikához kapcsolódik”.⁵⁶

A *Műkedvelők* szkepticizmusa, időnként finom, máskor maró iróniája ellenére – hasonlóan Juhász Erzsébet többi művéhez – az irodalmat a „cselekvő szolidaritás” létrehozójaként mutatja fel, általa, kollektív megszólalásmódja („a mi külső és belső életünk”⁵⁷), valamint intertextuális játékoknak, az áthagyományozódott szövegnyomoknak a jelenléte mellett is „az irodalom [ténylegesen] a nép ügyé[vé]” és nem annyira irodalomtörténeti üggyé válik,⁵⁸ többek között ezért tekinthető a vajdasági magyar identitásépítés radikális, forradalmi⁵⁹ kulcsregényének. Olyan identifikációs kérdéseket felvető kulcsregénynek, melyben egyrészt a határátrendeződéseknek, államalakulat-változásoknak köszönhető „új élettartalom”⁶⁰ és annak esztétikai megfogalmazására tett kísérletek a hirtelen a történelemből és az irodalomtörténetből kikerülő migráns írói léthelyzettel és magatartásmintával analógiában tematizálódnak.⁶¹ Másrészt a *Műkedvelők* az új élettartalomra és „a lomha, lapos, tespedt táj, [...] az ízléstelen, álmos kisvárosok, önző, mogorva falvak, hasznot ígérő kukoricások”⁶² világára adott esztétikai (gyakran dilettáns) válaszok, azaz a különböző irodalmi szövegelméletek beemeléseével próbálja megvizsgálni és újrakontextualizálni Szenteleky – Kosztolányinak a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* megjelenése után írt – következő sorait: „nincs kollektív vajdasági lélek, sőt még tiszta típusok sincsenek ebben a tarka, soknyelvű, sokhitű és egyedül gazdasági kötélekkel összefűzött népességben.”⁶³

Ha már hangsúlyozom a *Műkedvelők* kulcsregény voltát (maga a cím tekinthető a nemzet – illetve a térség és a korszak, de ezzel együtt az onnan származó, jelenkori nemzedék – metaforájának), fontos egy rövid időre visszatérnem Mátyás Győző recenziójára. Mátyás „egyszerű történet”-ként definiálja a mű szüzséjét, ami viszont még inkább kiemeli azt, jöllehet erről a kritikus nem beszél (nem is beszélhet), hogy a szöveg –

⁵⁶ I. m., 34.

⁵⁷ JUHÁSZ, *Műkedvelők*, 11. (Kiemelés tőlem. – B. O.)

⁵⁸ DELEUZE–GUATTARI, *i. m.*, 36.

⁵⁹ Forradalmi, de nem ideologikus. Vö. DELEUZE–GUATTARI, *i. m.*, 36.

⁶⁰ JUHÁSZ Erzsébet, *Az ugartörés mint önmetafora a vajdasági magyar irodalom két háború közötti szakaszában*, Tiszatáj 1996/1, 95.

⁶¹ I. m., 96.

⁶² I. m., 93. – Idézi Juhász Szentelekyt. (SZENTELEKY Kornél, *Ugartörés*, Újvidék, Forum, 1963, 94.)

⁶³ SZENTELEKY, *i. m.*, 95.

hasonlóan Esterházy Péter jóval későbbi *egyszerű története*éhez, a 2013-as *Egyszerű történet vessző száz oldal a kardozós változathoz*, és többé-kevésbé a 2014-es *Egyszerű történet vessző száz oldal a Márk-változathoz* (Budapest, Magvető Könyvkiadó) – egyik tétje épp az lenne: képes-e, illetve miként képes a nemzet modernitását (értsük ez alatt a vajdasági magyar nemzetközösségét, mely Szentelekyék szerint irodalmi, kulturális hagyomány, kollektív értékekkel nem rendelkező) mindennapi eseményként és egy korszak kezdeteként leírni.⁶⁴ A hagyománytalanság szellemében alkotja meg Hippolyte Taine miliőelmélete nyomán Szenteleky a kissé elmentmondásos *helyi színek* elméletét, mely számára a vajdasági (akkor még jugoszláviai) magyar irodalom stíluskövetelménye, esztétikai értelemben is vett *differentia specifikuma*, jóllehet ez leginkább a szellemi pusztára, ugarszerű, parlagi térségre eleve jellemző dilettantizmus és provincializmus, bezáródás további térhódításában szolgál majd katalizátorként. Az *Új Symposion*-nemzedék emiatt viszonyul a *couleur locale*-hoz iróniával, kritikai attitűddel. Elég csak megidézni a Bányai János és Bosnyák István szerkesztette *Kontrapunkt* című, 1964-es antológia (Újvidék, Forum) Sinkó Ervin által támogatott, harcos, ellenálló, művészi programját, jól láthatóvá válik, hogy a symposionisták „a bezárkózás, a tóparti- és templomtorony-perspektíva, a permanensen tévesen értelmezett regionalizmus” tagadásával és „a szokványosnak és a természetlenné vált hagyományosnak a kritikájával”, illetve ezek függvényében a nyitottságot, kísérletezést, az „autentikus költői szó hitelességét” hirdették.⁶⁵ Három nemzedék nagyon gazdag, forradalmi tevékenysége, Bányai János, Utasi Csaba, Gerold László, Bosnyák István, Thomka Beáta, Losoncz Alpár tudományos munkássága, az *ízlés-provokátor*,⁶⁶ gerillaharcos Tolnai Ottó, Domonkos István, Végel László, Brasnyó István, akárcsak Sziveri János és Juhász Erzsébet, Danyi Magdolna, Fenyvesi Ottó stb. művészete ebből a szellemi talajból nőtt ki.

Fontos kiemelni, hogy Juhász Erzsébet *Az ugartörés mint önmetafora a vajdasági magyar irodalom két háború közti szakaszában* című tanulmányában a Szenteleky-féle *couleur locale*-t nem tekinti a korszak (a húszas-harmincas évek) „irodalmi törekvéseit kifejező önmetaforának, [...] önité-

⁶⁴ Vö. Homi K. BHABHA, *DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai*, ford. SÁRI László = THOMKA Beáta szerk., *Narratívák III. A kultúra narratívái*, Budapest, Kijárat, 1999, 88.

⁶⁵ BORI Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Újvidék, Forum, 1999, 190.

⁶⁶ *I. m.*, 200.

letnek vagy hivatástudatnak”, „értékjelképnek”, „létszimbólumnak”, sőt maga is az elmélet ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet:

a helyi színek meglétét, sőt irodalmi megformálását elvárni, amikor e vidék lakossága Mária Terézia-korabeli idetelepítettekből áll javarészt, minthogy az előző lakosságot, kulturális intézményeivel együtt mindenestül elsöpörte a történelem vihara – alighanem merő képtelenség, mint ahogy a hagyományok megőrzését számonkérni is. Lévén, hogy e vidék a mondottakból következően polgári hagyományokkal alig rendelkezett a határátrendezést megelőző időszakban sem.⁶⁷

Juhász Erzsébet a *couleur locale* helyett Herceg János szerkesztői, címadói gesztusa, Szenteleky tanulmánykötetének gyűjtőcíme nyomán az ugartörés terminust alkalmazza, mely a jugoszláviai magyar irodalom önmetaforájaként a huszadik század első évtizedeinek közép-európai irodalmi tudatához, az elmaradottságérzet evidenciaélményéhez kapcsolódik, pontosabban Ady „magyar Ugar”-jához nyúlik vissza.⁶⁸ Ahogy Herceg János fogalmaz a Szenteleky-kötet utószavában: „szellemi paragonon élt a délvidéki magyarság, a kultúra apostoljának tehát egészen előlről kellett kezdeni a munkát. Ugartörést kellett végeznie.”⁶⁹

Ez az ugartörő program jóllehet feladatának tekintette a regionális irodalom létrehozását, valódi esztétikai értékkel rendelkező műveket nem tudott felmutatni, azonban kapcsolatot teremtett a többi határon túli magyar irodalommal, tehát lefektette a „magyar irodalom területi sokféleségét együtt látó szemlélet első alapköveit”, valamint „kialakította a kulturális sokféleségben rejlő gazdagság iránti fogékonyság elvét, mely

⁶⁷ JUHÁSZ, i. m., 93–94.

⁶⁸ JUHÁSZ, i. m., 97. – A közép-európai ugarkép kapcsán Juhász Erzsébet HANÁK Péterre hivatkozik. Az Adyhoz visszanyúló Szenteleky-féle irodalmi programról és metaforáról TOLDI Éva ugyancsak értekezik a *Szekéren, bárkán, gályán (Vajdasági Kocsi-út az éjszakában)* című tanulmányában: „S amikor versében meghirdeti: »ugart kell törnünk«, kijelentésében nemcsak a mezőgazdasági munkálat, hanem a maga magyar ugar-képét is megalkotja, amely Ady Ugar-képzetétől kevésbé különbözik. A vajdasági irodalom és kultúra hagyománytalanságának, elmaradottságának gondolata hosszú időre meghatározta a róla való gondolkodást, anélkül, hogy tudatosodott volna: amennyire művelődéstörténeti ismereteken, ugyanannyira Ady Endre követésén, szimbolikus képsorán alapult.” (TOLDI Éva, *Önértésváltozatok, identitástapasztalatok*, Zenta, zEtna Könyvkiadó, 2015, 158.)

⁶⁹ HERCEG János, Utószó = SZENTELEKY Kornél, *Ugartörés*, Újvidék, Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség, é. n., 149.

elsősorban az államalkotó többségi népek irodalmaira való folyamatos odafigyelést irányozta elő”.⁷⁰

Nem lehet tehát zárójelezni, hogy ebbe a közegbe (a „sajátos vajdasági kisebbségi lét megfogalmazásának igényé[t]”⁷¹ rejtő helyi színek elméletébe, illetve az elmélet kritikájába, a más népek, más irodalmak kultúrájára való odafigyelésbe, a symposionista szellemiségbe, nyitottságeszménybe, a kisebbségi létesülésbe/leendésbe, a „változó jelentések”-kel ellátott identitásszerkezet kontextusába stb.) illeszkedik bele Juhász Erzsébet Szenteleky-regénye, mely a felülkerekedés-igény ellenére vagy épp amiatt interpretációmban Sigmund Freud *Unheimliche*-fogalmával is párbeszédbe lép. Ebbe a jelentéstartományba a bennfentessel, az otthonossal, a kiessel, az ismerőssel, a bizalmassal ellentétes minőségek szintén bevonódnak, de hatása mindig valamilyen intellektuális bizonytalanságon alapul. Freudnál ez az effektus az elfojtott visszatérése. A kísérteties tehát az, „aminek rejtve kellett volna maradnia, mégis föltárult”.⁷²

Ennek a rejtettnek mint traumatikus előrenyomulásnak a tapasztalataként, látható nyomaiként tematizálódik a Szenteleky-hagyományhoz mint az irodalmi (nagy)apához és nemzeti atyához fűződő viszony, melyre tudatosan, a már említett intertextuális betétekkel vagy a vajdasági magyar irodalom kezdeteiből származó szövegimplantátumokkal, ezek átírásával, szövegtorzításával, szövegromlásával (fragmentumokkal és romokkal!) játszik rá a szöveg. Másik aspektusból pedig az intellektuális bizonytalanságot az adja, hogy a tradícióval mint traumatikus mezővel való kvázi szembenézés, annak értékelése (a magas esztétikai minőség helyett műkedveléssé, dilettantizmussá való degradálása) mégsem hozza el a várt eredményt. A bizonytalanság és a kétség továbbra is ott marad: jóllehet ez a poétikai és esztétikai program a vajdasági magyar irodalom kezdeteitől, Szentelekytől, a helyi színezettől való folyamatos *elkülönböztetésben* próbálja önmagát létrehozni, értéke, minősége tekintében nem lehet biztos, akárcsak identitásépítésének sikerességében sem. Hiszen – ha figyelembe vesszük Juhász Erzsébet *A magány émelyítő helyi színe* című esszéjét,⁷³ melyben a szerző a szlovákiai magyar (pozsonyi születésű) Peéry Rezsőről és a minoritásról, valamint a peremvidéki, marginális létállapotokról elmélkedik – a kisebbségi léthelyzet „gyakran

⁷⁰ JUHÁSZ, i. m., 97.

⁷¹ I. m., 94.

⁷² Sigmund FREUD, *A kísérteties* = Uő., *Művészeti írások*, IX., Filum, é. n., 245–281.

⁷³ JUHÁSZ, *Úttalan utaim – Útleírások a Vajdaságból*, Újvidék, Forum, 1998, 100–105.

teremt hamis tudatot”.⁷⁴ Konkrétan tehát „a vidékiséget, a provincializmust, melynek veszélye, úgy látszik, minden kisebbségbe szakadt nemzet rész számára időről időre már-már lebírhatatlan veszélyt jelent.”⁷⁵ A teljesség igényével idézem most be Juhász esszéjéből a szerző által kiemelt, citált, saját attitűdjével, meglátásaival rokon Peéry-szöveg fontos, vonatkozó sorait, melyek megelőlegzik Kontantinović vidékiséggkonceptiójának bizonyos gondolatait (például az önámítással, a mimikrivel, az asszimilációval és az áthasonulással kapcsolatos tapasztalatokat):

A vidék ott kezdődik [...], ahol nem vesz tudomást önmaga méreteiről, ahol nincs kritikája magamagáról. A hamis tudat, a nyugodt és állandó önámítás, a megcsuklott akarat és az elbénuló tehetség világa. Mimikri a legkényelmesebb formában, asszimiláció és áthasonulás, mely állandóan lefelé irányul. A vidék a szolid hitel hiánya ember, terv és kultúra mögött. A vegetáció új tartalmak, célok és távlatok nélkül egy elmúlt korszak életsablonjaiban. Úgy hiszem, vidékiek vagyunk. Vidékiek az elvágyódás romantikájában, naiv és kései urbanitás-kultuszunkban éppúgy, mint autarkikus önelégültségünkben. Vidékiek, mert nem tudjuk megtalálni saját életformánkat, mert eláruljuk a hivatást: képtelenek vagyunk egy magyar gyarmatot a magyar kultúra földjévé és termelőjévé tenni.⁷⁶

Visszatérve az önértelmezésre: valójában az öninterpretáció mint esztétikai cselekvés terjesztődik ki általános szintre (a kisebbségi léttapasztalás és megnyilatkozás módozataként és magatartásbeli kirajzó szűkösségként) a *Műkedvelők*ben, és tágabban a Juhász Erzsébet-i reflexív gondolkodásban. „[M]ár eleink megszólalása is csak művészi lehetett, *vallanunk magunkról sohasem adatott meg másként, mint behátrálva a műbe*”⁷⁷ – olvasható az esztétikai, de episztemológiai program rögtön a regény legelején, azaz a 10. oldalon. Ez a behátrálás – mely egyszerre bezárkózás és az időben, térben, diskurzusokban, szövegekben való nomád kószálás, valamint az esztétikai kirajzás (nyitottság, tágasság) határán kulminál – Tolnai Ottó művészetének rákmozgásaival vagy a fiatalon elhunyt chilei író, Roberto Bolaño *Vad nyomozók* című, 1998-as regényében olvasható,⁷⁸ zsigeri realisták vagy béalrealisták hátrafelé tartó mozgásaival rokon: „egy

⁷⁴ I. m., 100.

⁷⁵ I. m., 101.

⁷⁶ I. m., 103.

⁷⁷ JUHÁSZ, *Műkedvelők*, 10. (Kiemelés tőlem. – B. O.)

⁷⁸ Magyarul 2013-ban jelent meg Kertes Gábor fordításában, Budapest, Európa Könyvkiadó.

pontot néznek, miközben távolodnak tőle, egyenes vonalban az ismeretlen felé”.⁷⁹ Ez a belső emigráció, kivonulás és kívülállás magatartásként, látásmódként, illetve poétikai eljárásként fontos közös pontokat teremt meg Juhász Erzsébet, Tolnai Ottó és Végel László munkásságában. Tolnai az önkéntes, választott kivonulást mint rákmozgást (vö. „ahogyan előre szaladok, támadok, majd hirtelen rákmozgásban hátrálni kezdek, eltűnök lyukamban”⁸⁰) személyes alkatahoz („Rák-voltához”), a biografikus tényekhez, illetve saját életeréhez (*a Telepre, a Járásra, az Adriára való kivonuláshoz*) kapcsolja, mely által – bizonyos szenvedésekkel együtt – tulajdonképpen *minden struktúrán kívülre helyezi magát, saját intézményévé válik*.⁸¹ A Telep, a Járás és az Adria mellé a palicsi Homokvár is bekerül, ám a várba való visszavonulás mégsem jelent bezárkózást, hiszen Tolnai művészetének van egy erős kirajzó (a méhekre jellemző, a kasból kirajzó és egyszerre begyűjtő és beporzó) mozgása. A kívülre helyeződés teremti meg a reflexióadás lehetőségét, ami különösen Juhász Erzsébet és Végel László esszéművészetében érhető tetten.

Juhász Erzsébet Szenteleky-regénye kapcsán Bolaño-regényének beidézését az is adekváttá teszi (annak ellenére, hogy a vajdasági szerző nem olvashatta a borgei hagyományokból építkező chileit), hogy – a cím explicit módon utal rá – maga a *Vad nyomozók*, hasonlóan a *Műkedvelők*-höz, „fura kutatás”, nyomolvasás. Tehát mindkét mű olyan irodalmi nyomkeresésnek tekinthető, mely a huszadik századnak ugyanarra vagy nagyon közeli időszakára fókuszál, csak éppen két különböző, egymástól nagyon távol eső kontinensen, illetve mindkettő ugyancsak saját poétikai előzményeit próbálja kinyomozni és azzal számot vetni (ezért fontos a hátrafelé tartó mozgás). Juan García Maderno és zsigerrealista íróársai (Arturo Belano, Ulises Lima) a húszas-harmincas évek idején működő, a Sonora-sivatagban elvesztett (pontosabban „nyoma veszett”!), szintén zsigerrealistáknak nevezett mexikói avantgárd csoport után kutatnak. Ennek a célnak, projektnek a bejelentése már az első fejezet legelején megtörténik: a *Mexikóban elvesztett mexikóiak* fejezetcím tulajdonképpen a Merleau-Ponty-féle vad tartomány, „az öröklött kultúrák hasadása alatt vagy mögött” húzódó, a sajátban benne rejtő transzcendens idegenség, ilyenképpen Madernóék maguk is „tősgyökeres idegenek”. A mű pedig olyan *road movie*-vá válik, mely, akárcsak a hegeli filozófia (vö. mozgás-

⁷⁹ Roberto BOLAÑO, *Vad nyomozók*, ford. Kertes Gábor, Budapest, Európa, 2013, 16.

⁸⁰ TOLNAI OTTÓ–PARTI NAGY Lajos, *Költő disznósírból – Egy rádióinterjú regénye*, Budapest, Kalligram, 2004, 62.

⁸¹ Uo.

elv, „a filozófia mint útonlevés”), nem az eredmény(esség)ében, nem a kutatás tárgyának (az irodalmi atyáknak, a kezdetnek, a hagyománynak) a megnyugtató megtalálásában, hanem magában a kérdésben, a problémafelvetésében, a dinamizmusában, a nyomozás során való történetekben, belekeveredésekben válik örök esztétikai élménnyé. Mint ahogy a *Műkedvelők* esetében, úgy a *Vad nyomozók*ban szintén maga az utazás (keresés) lesz a szöveg dinamikus, építő elve, mely mindeközben folyamatosan elbizonytalanítja az identitás otthonosságában, az irodalmi hagyomány objektív megismerhetőségében, az irodalom kezdetében mint ősforrásban vagy az ihletben hívó, bízó olvasót (és nem különben magát a szerzőt).